

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG

XITHIFIKETI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

**OCTOBER / NOVEMBER 2005
OKTOBER / NOVEMBER 2005**

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE HENHLA
(Papila Ra Vumbirhi)**

TIMAKISI: 100

NKARHI: 3 WA TIAWARA

SWITSUNDZUXO NI SWILETELO:

- Phepha leri ri na swiyenge swinharhu A, B na C.
- U kamberiwa ehenhla ka tibuku tinharhu leti avanyisiweke hi swiyenge leswi landzelaka:
XIYENGE xa A: Buku ya 1: Xikolokolo Nguvu Ya Pitori
XIYENGE xa B: Buku ya 2: Xihlovo xa le Mahlweni
XIYENGE xa C: Buku ya 3; Ntsendzeleki
- Eka Xiyenge xa A, xivutiso xa 1 xa BOHA; eka xivutiso xa 2 u hlawula swivutiso SWIMBIRHI NTSENA u hlamula swona.
- Eka XIYENGE xa B hlamula xivutiso XINWE ntsena.
- Eka XIYENGE xa C hlamula xivutiso XINWE ntsena.
- Tsundzuka: Loko u hlamule xivutiso xo leha (ku nga Xitsalwana) eka B, hlamula swivutiso swo koma eka C. Loko u hlamule swivutiso swo koma eka B u boheka ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka C.

XIYENGE XA A

VUTLHOKOVETSERI

XIVUTISO XA 1

Xivutiso lexi XA BOHA ku hlamuriwa hi mukamberiwa un'wana ni un'wana.

Hlaya xitlhokovetselo lexi kutani u hlamula swivutiso leswi xi landzelaka.

HEYI!

Heyi, xi bombile ...
Xi ambalele ku dlaya.
Loko xi ku exitimeleni ngolooo!
Xi sombholota ni tinhamu ta swipfhomongo.
Mahlo ya hlangana eka xona ntsena.

Heyi, loko xi tshinela ekusuhi,
Vo nyiza ku xi nyika switulu.
Leswaku va ta xi xiyaxiyela ekulenyana,
Kusuhi xi tlunya mahlo hi ku tsola,
Hi swivunguvungu swa ximanjhe-manjhe.

Phendla

A xi lehanga a xi komanga,
A xi nyuhelanga a xi ondzanga,
Tinhlaya ta kona hi leto tani ...
Rhama ra kona ri pholichiwiile wa ndzi twa na!
Onge i Lady Diana.
Hi siku ra 29 Julayi 1981
Heyi, ku hanya i ku vona.

Heyi, loko u ku kelu!
Xifuva xa kona onge xi lo pfimba;
Xi vambile xi lo nde!
Onge i papawa ro cindzuka,
Hi to yini ke?
Hi le Joni la – miyela.

Hele-le-, heyi, xi ambala “mini”.
Nenge wa kona onge i tamatisi.
Xi vumbekile n'wana wa vanhu,
Xisolo xo voniwa ntsena hi wan'wamavondzo,
Loko xi ku jita, wo twa ku “sisi”.

- 1.1 Hikwalomu ka mintila mimbirhi hlamusela leswi xithhokovetselo lexi xi vulavulaka hi swona. (2)
- 1.2 “Ku ambala ku dlaya” i ku endla yini? (2)
- 1.3 Rito “Heyi” ku nga nhlokomhaka ya xithhokovetselo lexi i rihlamari. Xana mutlhokovetseri a hlamarisiwa hi yini? (2)
- 1.4 Eka ndzimana yo hetelela ntila wa vumbirhi, xana mutlhokovetseri u tirhise xiga – ririmi muni? Tihela u nyika nhlamuselo ya ntila lowu. (3)
- 1.5 Eka ntila wo sungula ndzimana yo sungula mutlhokovetseri u ri “Heyi, xi bombile ...” kasi eka ndzimana ya vunharhu ntila wa vunharhu u ri “Tinhlaya to kona hi leto tani ...” Xana tidoto tinharhu (...) endzhaku ka xivulwa ti vula yini? (1)

[10]

XIVUTISO XA 2

Xikolokolo nguvu ya Pitori: J.M. Magaisa

Hlaya swithhokovetselo leswi landzelaka, kutani u hlamula swivutiso SWIMBIRHI ntsena.

- 2.1 Hlaya xithhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi xi landzelaka;

A-E-I-O-U

U yimele yini u khondla mavoko?
A wu va voni wan'wana va bvun'wala?
Tihoxe u tihoxa bya ntambya.
Bvun'wala ya ha pfindlukile,
Ka ha ku hundza ntsami sweswi.

Bvun'wala u hlantsweka nhlokonho,
Mati ya ta khuvula munyama,
Ya ta ku sula malanga a sala u basile,
U nga hetl nkarhi tihoxe,
Vurhongo byi nga na yini handle ka vusweti?

Nkarhi wa tintsumi wu hundzile,
U ta yima ri ko ri xa loko u rindzela Gabriele,
Wena a wu ri twanga rito?
"Tanani ka mina lava nga ni torha?"
Pfumelela mati lawa ya khulela ndlela ya wena

I nkarhi muni kasi?
Mina a ndzi ku ri xile.
Se u ndzi pfuxela yini?
Ndzi tshike ndzi byi faya,
Byi lo ku helela kumbe wa ha tirha?

U nga ndzi vutisi tipolotiki mani wena.
Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana,
Wa mina ntirho i wun'we.
Ku vulavula ri xa ri ya pela ri xa,
Ndzi Ku ;A-E-I-O-U!

Ndzi tshike ndzi timiyelela,
U nga ndzi xavi ta le non'weni wa swi twa?
U ndzi vutisela yini Democracy" na "Communism"?
Wa mina ntirho i wun'we.
Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.

A-E-I-O-U,
Ndzi vutise A-E-I-O-U.
U ndzi vutisa nambu lowukulu wa misava.
Kumbe Napoleon, Hitler na Churchill" tihosi,
Ndzi ta ku A-E-I-O-U.

Suka ka mina wena Judas!
Vo lo ku rhuma u nga ali?
Kasi u lava yini?
A-E-I-O-U.
Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.

Ndzi tsakela ku twa ngulumelo wa rito ra mina.
A va ta tsaka ...?
Ku ndzi twa ndzi kolola,
Ndzi vindlavindleka bya magandlati,
Ndzi ku: A-E-I-O-U.

- 2.1.1 Hikwalomu ka mintila ya ringana 4 – 5 hlamusela leswi xitlhokovetselo xa A-E-I-O-U xi vulavulaka hi swona. (5)
- 2.1.2 Xana ku bvunwata i ku endla yini? (2)
- 2.1.3 Mati lawa ku vulavuriwaka hi wona i yini? (1)

- 2.1.4 Xana mutlhokovetseri u vula yini loko a ku “Vurhongo byi nga na yini handle ka vusweti?” (2)
- 2.1.5 I ncini lexi “thicara”, mudyondzisi wa vana a nga laviki no xi twa evutonwini bya yena? (1)
- 2.1.6 Xana mutlhokovetseri u vula yini loko a ku “mati ya ta khuvula munyama?” (2)
- 2.1.7 Xana rito “Judas” eka xitlhokovetselo lexi ri vula yini? (2)

[15]

2.2 Hlaya xitlhokovetselo xa “Muhlwa” kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

Muhlwa	
I ntungu! Hi dye naxo! I ngoma yo pfumala murhuli; Hi to swi yini? Hi endla yini?	5
Tindlu ti muhliwile hi muhlwa- Tiko ra Afrika i swits huka ntsena; Hi hava ni ko fihla swilemu swa miehleketo Wu kona ni le rhumbyini ra mbeleko; Wu nyenyana ni phuphu ya ntimu.	10
Xikontiri xi hlulekile ku tirha ntirho; Wu tshutela vuxungu bya xikontiri xa ntimu; Wu munyile vun'we bya yindlu ya ntimu; Lwangu ra ntshembo ri voyamile; Siku na siku wu vumbelela ntshava.	15
Yo! masimu ya hina! Misava ya hina; Tiko ra hina; Vun'we bya hina; Swi pomeriwe hi muhlwa.	20
Le Ghana Nkrumah u be nyandayeye; Kenyata u hlaverile a ri Kenya; Kaunda a ku na mina ndzi nghenelwe; Mashele na Mugabe va ku: “mihlolo;” Van'wana va ku celani mi dlaya hosi ya wona.	25
Wu munyile ntundwana wa vukosi; Wu dyile mbilu ya vumunhu Wu dyile mano; Wu tima switiko swa mindyangu Wu ta hetelela hi ku muhlana.	30

- 2.2.1 Xana muhlwa lowu ku vulavuriwaka hi wona ku nga va ku ri vanhu va njhani? (1)
- 2.2.2 Rito ntungu ri vula yini ku ya hi nhlamuselo ya rona ya masiku hinkwawo? (2)

Phendla

- 2.2.3 Hlamusela leswi ndzimana ya vumbirhi yi vulaka swona. (2)
- 2.2.4 Eka ndzimana ya vunharhu, ntila wa vunharhu mutlhokovetseri u ri “wu minyile vun’we bya yindlu ya ntima”. Xana leswi swi nga va swi komba yini hi “muhlwa”? (2)
- 2.2.5 Eka ndzimana ya vumune kombisa marito lawa ya kombaka leswaku muhlwa wu kumeka hinkwako eAfrika. (4)
- 2.2.6 Ntila wa vuntlhanu eka ndzimana ya vunharhu, mutlhokovetseri u ri “siku na siku wu vumbetela ntshava?. Hlamusela leswi xivulwa lexi xi vulaka swona. (2)
- 2.2.7 Mutlhokovetseri u ri “Le Ghana Nkrumah u be nyandayeye” Xana ku ba “nyandayeye i ku endla yini? (2)
- [15]**
- 2.3 Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi xi landzelaka.

Masiku

Masiku mikondzo ya malembe;
Vana lava velekeriweke rifu ra ntumbuluko;
Vutomi bya n’wina byi le ku boleni;
Mi hlekula xilungu ni vutomi bya tihanyi;
Mi komisa masiku ya nhlomulo.

Hi rhwaleni mi hi tlatlata;
Hi vana va tandza ra ntsutsu wo bola –
Ha ri chava Joni na Pitori;
John Vorster Square mbilu ya vululami ...
Masiku ya makumu ya longeta.

Vutomi byi borile;
Swi pfuna yini ku va munhu?
Ku va Mutsonga, Muvhenda, Muzulu hambu Musuthu?
Kumbe swa antswaku va wantima –
Hi ri tlula hi yini “goya”?

N’wina masiku!
Hatlisani –
Hi karhele –
Hi rhuleni ngoma,
Joni na Pitori miako yo xonga.

Swihambano swinharhu swa ntima,
Swi tluriwa ntsena hi Golgota;
Ku hava swiluva –
Masiku mikondzo ya malembe;
Seletelani mikondzo ya nhlomulo.

- 2.3.1 Hikwalomu ka 5 – 6 wa mintila nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (5)
- 2.3.2 Xana rito “minkondzo” ri vula yini? (1)
- 2.3.3 Mutsari u vula yini loko a ku “Vutomi bya n’wina byi le ku boleni? (2)
- 2.3.4 Mutlhokovetseri u hi tsundzuxa yini loko a ku “Masiku ya makumu ya longeta? (2)
- 2.3.5 Rito “borile” eka ntila wo sungula, ndzimana ya vunharhu ri komba yini hi vutomi bya vanhu lava? (2)
- 2.3.6 “Vutomi” lebyi nga ku boleni ni le nhlomulweni i bya rixaka rihi ra Afrika Dzonga. (1)
- 2.3.7 Mutlhokovetseri u vula yini loko a ku seletelani minkondzo ya nhlomulo. (2)
- [15]**

2.4 Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi xi landzelaka.

Vutinyungubyisi bya rixaka byi le nson’weni wa rona,
Ndhavuko i ngula ya ririmi,
Rifu ra rixaka ri le ku hehliweni ka ndhavuko,
Ncheleto wa ndhavuko i vutinyungubyisi,
Wona i mana wa ririmi.

Dyondzo a yi na nandzu,
Nhluvuko a wu onhanga nchumu,
Hi wena u nga ni nandzu,
Nandzu wa ku fularhela magandzelo,
U dzuvulela vutsonga evutsongeni.

Va kwihi Vatsonga va xiviri,
Vatsonga va nghagula ni njhovo?
Va deha ni mbhobvu,
Xibetso ni nchochwana,
Byi rhengile.

Hinkwavo va hangalakile ni nkungwa,
Papa ra nima ri va khubumetile,
U va londzotile mulondzovoti,
Sweswi va dya xidlamutana ni swikwembu,
Lava saleke i masirha ya Vatsonga.

Vatukulu vaku va ninginisa tinhloko whe Gaza,
Va tshike mafi ya vutsonga ya sengela hansi,
Va mama ni swirhodyana,
Ririmi raku ri hundzukile mbheveve,
Ri hluvuriwile vubombi ri famba ntsena.

A ka ha ri na Mutsonga wa xiviri,
Vutsonga byi le menweni ya rifu,
Hina hi vana va nkarhi,
Mandza ya ntsutsu wa chukele,
Hi swikukwa’ swo hletela hi muchini.

- 2.4.1 Nyika nhlokomhaka ya xithokovetselo lexi. (1)
- 2.4.2 Xana mutlhokovetseri u vula yini loko a ku “Vutinyungubyisi ... byi le nson’weni ...” (2)
- 2.4.3 Rito “ngula” eka xithokovetselo lexi ri vula yini? (2)
- 2.4.4 Xana mutlhokovetseri u vula yini loko a ku “Ncheleto wa ndhavuko i vutinyungubyisi”? (2)
- 2.4.5 “ ... Mutsonga wa xiviri” hi loyi wa njhani? (2)
- 2.4.6 Kun’wana eka xithokovetselo lexi tsavula rito rin’we leri kombaka leswaku Xitsonga a xa ha vulavuriwi? (1)
- 2.4.7 Eka ndzimana ya vumune ntila wa vuntlhanu, mutlhokovetseri u ri “ ... lava saleke i masirha ya Vatsonga.” Xana mutlhokovetseri u vula yini hi ntila lowu? (2)
- 2.4.8 Xana ku “khubumeta” i ku endla yini? (1)
- 2.4.9 Nyika dyondzo leyi kumekaka eka xithokovetselo lexi. (2)

[15]

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [40]

XIYENGE XA B

Hlamula xivutiso xin’we ntsena eka xiyenge lexi.

XIVUTISO XA 3

Xihlovo xa le mahlweni madlayisa torha: J.M. Baloyi

- 3.1 Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlama swivutiso leswi landzelaka.

GEMBA: (A n’wi tlhabe hi tihlo ra le masin’wini). U nga ha swi tolovele leswo hamba u ta ndzi xiya. Wa ndzi kuma swinene?

- 3.1.1 Xana i mani a vulavulaka laha? Tsala vito na xivongo. (2)
- 3.1.2 U vulavula na mani? (1)
- 3.1.3 Loyi u n’wi tsaleke eka 3.1.2 a a lava yini eka loyi u n’wi tsaleke eka 3.1.1? (2)
- 3.1.4 Xana loyi u n’wi tsaleke eka 3.1.1 a a tshama kwihi? (2)

- 3.1.5 I yini lexi a xi endla leswaku a vula leswaku “U nga ha toloveli leswo hamba u ta ndzi xiya” ...? (2)
- 3.1.6 Loyi u n’wi tsaleka eka 3.1.1 loko a tiphata a ku hi yena mani? (2)
- 3.1.7 Xana mutsari u fikelerile eku thiyeni swimunhuhatwa leswi landzelaka Vula Ina kumbe E – e kutani u seketela hi leswi nga eka tsalwa:
- (a) Saleleni
(b) Tsemani (6)
- 3.1.8 Loyi u n’wi tsaleke eka 3.1.2 a a ri ni ku navela ko karhi evuton’wini. Xana a navela yini? (2)
- 3.1.9 Hi rihi goza leri a ri tekeke ku fikelela ku navela ka yena? (2)
- 3.1.10 Xana mutsari u fikelerile ku thya tsalwa leri “Xihlovo xa le Mahlweni Madlayisa Torha”? Vula Ina kumbe E – e kutani u seketela hi leswi nga eka tsalwa. (3)
- 3.1.11 Kun’wana eka xivono xa 11 loyi u n’wi tsaleke eka 3.1.1 u ri “Hi Nyenyenyani ndzi kwala hi nkanu ya marahani”. Xana a ku ya humelela yini hi nhweti leyi? (2)
- 3.1.12 Xana loyi u n’wi tsaleke eka 3.1.1 a tshembisiwe yini endzhaku ka ku ta va a endle ntirho wa yena? (2)
- 3.1.13 U dyondze yini eka tsalwa leri? (2)

[30]

KUMBE

- 3.2 Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi wu landzelaka.

HLAMALANI: I makwanga. U endlela ku sala na rifumo ra Xixurhana.
MIHLOTI: U dunge xihlovo xa vutomi. A dlaya munhu hikokwalaho ka mali yinene leyi! Hakunene mali i rimintsu ra vudyoho.

Hi ku landza ntshaho lowu tsala xitsalwana u kombisa leswi makwanga ya Matixisa ya n’wi susumetiseke xiswona ku dlaya nuna. Tihela u kombisa ndlela leyi a dungiseke xiswona xihlovo xa vutomi bya yena u ri karhi u seketela hi leswi nga eka tsalwa ra Xihlovo xa le Mahlweni Madlayisa Torha.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [30]

XIYENGE XA C

Hlamula xivutiso XIN'WE eka xiyenge lexi. Loko u hlamule xitsalwana eka XIYENGE XA B, u boheka ku hlamula swivutiso swo koma eka C. Loko u hlamule swo koma eka B u boheka ku hlamula Xitsalwana eka C.

XIVUTISO XA 4

NOVHELE

Ntsendzeleki: G.S. Khosa

- 4.1 Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

“N’wina mi va hlamurile yini va ka Baloyi?”

Xivutiso lexi xa mina a xi vutisiwa ntsena ku hundzisa timhaka ta Fumani. A ndzi ri hava ku tsakela leswi swi hlamuriweke va ka Baloyi.

“Hi va byerile leswaku a wu kona. Hi hala tlhelo hi va tshembisile ku va tivisa loko u kumekile.

- 4.1.1 Xana i mani a vutisa xivutiso xa leswaku “N’wina mi va hlamurile yini va ka Baloyi?” (1)
- 4.1.2 Lava a va vutisiwa xivutiso lexi i vamanani? (2)
- 4.1.3 Loyi u n’wi tsaleke eka 4.1.1 a a ye kwihi ku kondza a ta laviwa? (2)
- 4.1.4 Nyika vito ra makwavo wa loyi u n’wi tsaleke eka 4.1.1. (1)
- 4.1.5 Xana mutsari u fikelerile eku thyeni hungu-tsalwa leri “Ntsendzeleki”? Hlamula Ina kumbe E – e, kutani u seketela hi leswi nga eka rona. (3)
- 4.1.6 Xana mutsari u fikelerile eku thyeni ximunhuhatwa Fumani? Ina kumbe e – e. Seketela. (3)
- 4.1.7 Vula vito ra n’wana wa loyi u n’wi tsaleke eka 4.1.1 leri a thyiweke hi tata wakwe Fumani? (1)
- 4.1.8 Vula swilo swimbirhi leswi nga fambisa ximunhuhatwa ku kondza xi ta laviwa. (2)
- 4.1.9 Vula vito ni xivongo xa wanuna loyi a pfuneke ximunhuhatwa lexi u xi tsaleke eka 4.1.1 endzaku ka ku va xi suke “evukani”. (2)
- 4.1.10 Xana u nga vula yini hi vumunhu bya Manana Nkotasi. (4)
- 4.1.11 Endzhaku ka ku va loyi u n’wi tsaleke eka 4.1.1 a fambile “evukatini”, u tlhela a hlangana na Fumani kwihi naswona Fumani se a tirha yini? (2)

- 4.1.12 I yini lexi xi endleke leswaku loyi u n'wi tsaleke eka 4.1.1 a tikuma a ri endhawini leyi? (2)
- 4.1.13 Xana Fumani u kombele yini eka loyi u n'wi tsaleke eka 4.1.1? (2)
- 4.1.14 Loyi u n'wi tsaleke eka 4.1.1 u fikelerile eku thiyeni n'wana wa yena vito ra TINGANA. Hlamula Ina kumbe E - e kutani u seketela. (3)
- [30]**

KUMBE

- 4.2 Hlamusela hi laha Ntsendzeleki a nga onha vutomi bya yena hakona, ku kondza a tikuma a vula marito lawa.

Kona a ku ri nandzu wa mani ku va ndzi onhile vutomi bya mina? Phela a ku nga ri nandzu wa Hlamalani!

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [30]

NTSENGO: 100